

РЕЦЕНЗИЯ

на трудовете на доц. д.и.н. Димо Дончев Чешмеджиев, участник в конкурса за ПРОФЕСОР, обявен от Кирило-Методиевския научен център при БАН, ДВ, бр. 104, от 14. 12. 2018 г. по професионално направление 2.2. История и археология (Кирило-Методиевски извори и традиции)

Рецензент: проф. д-р Милияна Каймакамова, СУ „Св. Климент Охридски”

Процедурата и произтичащите от нея изисквания във връзка с обявяването и провеждането на конкурса, видно от представената документация, са спазени. От нея е ясно, че доц. д.и.н. Димо Чешмеджиев е единствен кандидат за академичната длъжност **професор** по този конкурс.

Колегата Чешмеджиев завършва средно образование в политехническа гимназия „Васил Левски“ – гр. Смолян през 1978 г. Непосредствено става студент във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”, където следва в специалност История със специализация по археология и втора специалност – Българска филология. В 1982 завършва висшето си образование и постъпва на работа в ОДА – Смолян. от 1990 г. до днес развитието и израстването на Д. Чешмеджиев като учен медиевист и университетски преподавател е трайно свързано с три важни научни центъра, а именно: КМНЦ – БАН, Институтът по история при БАН (сега Институт за исторически изследвания) и ПУ „Паисий Хилендарски“.

Под ръководството на проф. дин Иван Божилов той става кандидат на науките (PhD) през 1992 г. В 2005 г. се хабилитира като доцент по История и теория на културата в ПУ „Паисий Хилендарски“. През 2010 г. прави втора хабилитация (История на България) в КМНЦ–БАН, а през 2016 г. в същия център защитава докторска дисертация (История на България).

Важна роля за формирането на доц. Чешмеджиев като изследовател на Българското средновековие изиграват и неговите специализации в: Istituto storico italiano per il Medioevo, Pontificio istituto orientale (Италия, 1995), институт „Пушкин“ (Русия, 2012), Ecole biblique et Archeologique francaise d’Jerusalem (Израел, 2015).

Съобразявайки се с естеството на конкурса ще насоча вниманието най-напред към учебно-преподавателската дейност на Д. Чешмеджиев. От представената справка (Приложение 2) е видно, че той води значителен брой лекционни курсове в ПУ „Паисий Хилендарски“ и филиалите му в гр. Кърджали и гр. Смолян както в бакалавърската (550 ч. годишно), така и в магистърската степен (между 60-90 ч. годишно) на обучение. Те се отличават с тематичното си разнообразие и исторически значима проблематика. Наред с това по програмата „Еразъм“ е изнасял лекции в различни европейски университети като: Държавен университет в Лодз, Полша (2009 г.); Държавен университет „Ca Foscari”, Венеция, Италия (2010

г. и 2015 г.); Държавен университет „Константин Философ“ в Нитра, Словакия (2014 г. и 2018 г.).

Под неговото научно ръководство са защитили трима дипломанти от бакалавърската и 18 от магистърската степен, а така също и двама докторанти. Понастоящем ръководи 1 докторант. Обръщам специално внимание на тази страна от учебно-научната дейност на доц. Чешмеджиев, защото тя е един много съществен показател за умението му да работи със студенти – качество, което е от изключителна важност за един университетски преподавател и учен.

Същевременно доц. Чешмеджиев се изявява като активен популяризатор на реформаторското дело на Кирил и Методий и техните ученици, изнасяйки лекции в различни просветни центрове у нас и в чужбина и участвайки в организирането на изложби на същата тематика и в различни медийни изяви. Всички те стават външен израз на авторитета му като историк-медиевист. Тази представа се задълбочава още повече от многобройните му участия в различни научни форуми – конференции, симпозиуми, конгреси и др. (Приложение 1). С оглед на най-новите изисквания по процедурата за заемане на академичната длъжност „професор“ е важно да се посочи, че в периода между 2010 и 2018 г. Д. Чешмеджиев е бил ръководител на два научни проекта и е участвал в 4, финансирани от фонд „Научни изследвания“, МОН (Приложение 1).

Научната продукция на доц. Д. Чешмеджиев е внушителна. Автор е на 4 монографии и 228 статии, студии, доклади, статии в научни енциклопедии, рецензии и т.н. В своята цялост неговото творчество се характеризира с тематично разнообразие. Част от трудовете са посветени на историята и историческата география на Родопската област през Средновековието, която е един от стратегически значимите за България региони. В друга част от тях се разглеждат по-малко изследвани въпроси от политическата и културна история на Българското ханство-царство. Основният дял в изследванията обаче принадлежи на Кирило-Методиевската проблематика. В тази важна сфера Д. Чешмеджиев прави редица важни приноси, които вече са били предмет на оценка от страна на специалистите в процеса на кариерното му развитие. Макар те да не подлежат на рецензиране с оглед на настоящата процедура, бих искала да изтъкна една много характерна тяхна черта. Тя се отнася до строгото съблюдаване на историческия подход при проучването и осмислянето на изворовия материал. Позволявам си да привлека вниманието върху нея, защото тя се проявява убедително и в трудовете, представени за рецензиране в обявения от КМНЦ – БАН конкурс за „професор“.

В него Д. Чешмеджиев участва с 1 монография, 25 студии и статии и 4 енциклопедични статии. От тях става ясно, че през последното десетилетие той превръща в център на изследванията си историята на култовете на българските светци през Средновековието. През това време той се изяви и

утвърди като един от водещите специалисти в тази важна сфера от българската духовност, изискваща широка историческа култура и вникване в смисъла и значението на българската светост като феномен, тясно свързан с цялостното развитие на държавата, църквата и обществото.

Основно и най-значимо място сред представените за рецензиране трудове има новата монография на доц. Чешмеджиев – „Етюди върху български средновековни култове“ Пловдив 2019 г. В книгата, както сам той изтъква, са събрани изследвания, които „засягат някои по-специфични въпроси на българската светост главно във Второто българско царство – най-вече спорни или по-малко изследвани проблеми“ (с. VII). По мое мнение това решение е напълно оправдано от гледна точка на замисленото от автора цялостно проучване върху големите култовете, почитани в Българското царство в периода от края на XII-до края на XIV в. Без предварителното изясняване на някои техни важни специфики или пък породили се през годините спорове във връзка с почитането им, проучването на тяхната история би имала незавършен характер. Бих искала да изтъкне също така, че текстовете, публикувани в книгата, представят по отличен начин работата на автора като историк, който се стреми да изложи своите становища, прилагайки интердисциплинарния подход с привличането на различни по вид и съдържание извори – агиографски, химографски, иконографски, летописни, веществени, фолклорни и др. От техния прочит е видно, че при анализирането им с оглед на интересуващата го проблематика Д. Чешмеджиев се ръководи от строго научната критика, бидейки чужд на хипотези и предположения, които не могат да се обосноват с изворови данни.

Наблюденията на автора дават нови доказателства за това, че Асеневци са имали стратегия за утвърждаването на своята династия, в която определено важно място е заемало почитането на различни светци и превръщането на своята столица в едно ново свято място наред Рим, Константинопол, Солун, Йерусалим и др. В подкрепа на тази моя преценка ще посоча първото от 10-те изследвания, включени в монографията, озаглавено „Бележки върху почитането на Константин I Велики в средновековна България“. В него въз основа на сведенията в българските и византийските извори се проследява значението на „Константиновата парадигма“ като средство за утвърждаване на властта и авторитета на Асеневци като блюстителите на Православието. Споделям изцяло становището, изразено от Д. Чешмеджиев, че двойният кръст, изобразяван върху монетите на царете Теодор-Петър (1185-1190;1196-1197) и Константин Тих Асен (1257-1277), става израз на сакрализацията на българските царе. Определен интерес от историческа гледна точка представляват и неговите констатации за почитането на Константин Велики през царуването на Иван Александър (1331-1371) и синът му Иван Шишман (1331-1395).

Важно значение имат и неговите наблюдения по отношение на култа на българския патриарх Йоаким I (1232-1246). Добре известно е, че заемането на патриаршеския престол от него се смятало за тържество на православието. В подкрепа на това е и констатацията, направена от Д. Чешмеджиев за държавния, политически характер на този светителски култ. С важна историческа стойност е изводът на автора, че чрез неговата канонизация се цели да се увековечи възстановяването на православието в България и с това да се защити патриаршеският статут на Българската църква срещу опита на Византия той да бъде ревизиран както през XIII в. по време на Лионската събор от 1274 г., така и през XIV в. от патриарх Калист (1350-1353; 1355-1364) в писмото му до търновското монашество. Тук ще си позволя да обърна внимание на Д. Чешмеджиев в по-нататъшната си работа върху историята на средновековните български култове да вземе под внимание предатирането на въпросното писмо от 1355 на 1361/1362 г. (Darrouzes, Regestes, VII, Paris 1977).

От историческа гледна точка с приносен характер са и неговите преценки за култовете на св. Михаил Воин и св. Филотея, които наред с култа на св. Иван Рилски, имат значение за началното развитие на владетелската идеология при първите трима Асеновци. В монографията се дава отговор на редица съществени въпроси, отнасящи се до идентификацията на „благочестивия цар Михаил“ в проложното житие на св. Михаил Воин, за началото на неговия култ, датите за почитане на светеца, историческите реалии в житието на св. Филотея и др.

В своите „Бележки за култа на св. Петка в Българското средновековие“ Д. Чешмеджиев подчертава историческата заслуга на Патриарх Евтимий за развитието му в столицата Търново през XIV в. Обърнато е внимание на всички онези сведения, които свързват св. Петка с петък и с вярването, че светицата е най-близка до Бога. Приведени са важни свидетелства (икони, местни празници и др.), които разкриват връзката на култа на св. Петка с този на св. Богородица.

Подробно е разгледан и въпросът за идентификацията на църквата с мощите на св. Петка в Търново. Опирайки се на сведенията в изворите (писмени и веществени) Д. Чешмеджиев допуска, че църквата с мощите на светицата не е носела нейното име, а е била Богородична. Той е категоричен, че църква на името на св. Петка в столицата е съществувала, макар че мощите не са били положени в нея. В подкрепа на това си твърдение той се позовава на едно сведение от 1363 г., съдържащо се в завещанието на дубровнишкия търговец Марое де Сиса, отбелязвайки, че не разполага с първичната публикация на документа. Веднага ще посоча, че неговият цялостен текст вече е обнародван в сборника „Дубровнишки документи за историята на България и българите през XIII-XV век“, том I (1230-1403), София 2017 г. Убедена съм, че при по-нататъшната си работа върху

историята на култа на св. Петка Търновска, Д. Чешмеджиев ще използва това издание на въпросното завещание. На този етап от изследването си той е предпазлив и не дава категоричен отговор на въпроса за местонахождението на църквата с мощите на св. Петка в Търново и по конкретно дали тя е се намирала на Царевец или в Асеновата махала.

В монографията си доц. Чешмеджиев включва и едно свое изследване за идентификацията на църквата „Св. Петка“ в Пловдив. Отличната информираност по отношение на изворите и литературата му позволява на основата на научно обоснована критика да изрази становището си по този също доста спорен въпрос. Убедително според мен той доказва, че тази църква се е намирала под Джамбаз тепе, а не под Джумая джамия.

В студията „Култът на св. Евтимий – последният търновски патриарх“, авторът разглежда подробно съществуващите неясноти и проблеми около средновековния култ на светеца. Той стига до основателния извод, че Похвалното слово за Евтимий от Григорий Цамблак по-скоро инициира култ към Евтимий, а не е резултат от него. Значително място се отделя на въпроса за „гроба“ на последния български патриарх в Бачковския манастир, който повече от столетие вълнува учените и любителите на науката. Верен на своя исторически подход Д. Чешмеджиев подхожда с вещина при изясняването му. Той е на мнение, че Патриарх Евтимий не е бил погребан в един от двата гроба, разкопани през 1905 г. Според него не е изключено това да е станало в притвора на старата съборна Бакурианова църква, тъй като санът му го е позволявал и предполагал.

Представата за почитането на светеца в народна среда се разширява с аналитичното разглеждане на легендите за Патриарх Евтимий, възникнали в цяла България и най-вече в Родопите. Коментиранията в монографията легенди отразяват по своеобразен начин географията на култа на българския патриарх. В това именно се състои приносът на Д. Чешмеджиев.

Последният текст от монографията е посветен на служебника на митрополит Киприан, в който са включени паметни за български и сръбски светци. С наблюденията си върху разпространението на култовете на св. Петка Търновска, св. Иван Рилски, св. Иларион Мъгленски, св. Йоаким и св. Кирил и Методий в Московска Русия той допринася съществено за обогатяване на историята и разпространението на техните култове на руска почва, както и за насоките на развитие на българо-руските културни връзки през края на XIV-XV в.

Сред представените за конкурса студии и статии значимо място заемат изследванията и публикациите върху Кирило-Методиевския култ. Те са насочени към детайлното разглеждане на някои по-слабо проучени въпроси

като: почитането на култа в българското средновековие, първото възрожденско честване на двамата братя, евентуалният им (пра)български произход и др. С написването им Д. Чешмеджиев се утвърждава като вещ изследовател на Кирило-Методиевото дело, който остава верен на историческия подход в научното дирене. Това впрочем е видно и от изследванията му: „Мощите на св. Горазд в Белград албански (Берат)“, „Култът на св. Седмочисленици в Средновековна България“, „Българската държавна традиция в апокрифите: цар Петър в Българския апокрифен летопис от XI-XII в.“, „Славянские азбуки между Византией и Болгарией“, „Култът към св. Наум Охридски“.

В редица свои изследвания Д. Чешмеджиев е проявил афинитет към проблеми с по-общ характер каквито например са: „Средновековната българска генеалогия“, „Българите и Атон до края на XIV в.“, „Бележки за българо-византийските отношения по времето на хан Тервел“. В тях той прави ценни наблюдения и изводи и осветлява някои по-слабо проучени въпроси, които са от значение за по-доброто разбиране и осмисляне на Българското средновековие и византийско-българската културна взаимност.

Авторитетът на Д. Чешмеджиев като изследовател на средновековните български култове и историята на Българската църква проличава и от участието му като координатор и основен автор на материалите за България и Република Северна Македония в руската православна енциклопедия. От общо 30-те статии в нея за конкурса са представени 4: „Кантакузин Димитрий“, „Иоаким III (80-е gg.13 w. -1300 г.)“, „Иоанн Эксарх“ и „Килифаревский манастир“

С цялото научно-изследователско творчество, представено за преценка от специалисти, Димо Чешмеджиев се изявява като високо квалифициран историк-медиевист и вещ изследовател както на Кирило-Методиевската традиция, така и на българските средновековни култове. Всичко това ми дава основание да изтъкна в заключение, че той напълно заслужава да получи академичната длъжност „ПРОФЕСОР“.

11. 05. 2019 г.

София

проф. д-р Милияна Каймакамова